

UDK 262.12 Ivan Ravenjanin "06"
262.3 (497.5 Split) "06" (091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 24. travnja 2005.
Prihvaćeno za tisak: 19. prosinca 2005.

Venerabilis presul Iohannes. Historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u VII. stoljeću*

Ivan Basić

Zagreb

Republika Hrvatska

Oslanjajući se primarno na zapise Tome Arhiđakona o prvom splitskom nadbiskupu Ivanu Ravenjaninu, autor nudi rekontekstualizaciju njegova djelovanja u svjetlu političkih i crkvenih prilika u jadranskom bazenu u VII. st. Donosi se pregled mišljenja prijašnjih autora o problemu Ivana iz Ravenne; upozorava se na neka epigrafska i diplomatska djela te na očuvane građevne spomenike koji – promotreni u cjelini – potkrepljuju datiranje obnove crkvenoga života u Splitu u sredinu VII. st. Ujedno se utvrđuje historicitet Ivana Ravenjanina kao obnovitelja tradicije salonitanske Crkve.

Ključne riječi: Toma Arhiđakon, Ivan Ravenjanin, Split, crkvena organizacija, reorganizacija crkvenog života

I.

Razdoblje crkvene povijesti u Dalmaciji nakon sredine VII. st. (poslije vijesti da je papa Ivan IV. poslao opata Martina da otkupljuje zarobljenike i prikuplja kosti mučenika), pa sve do druge polovice IX. st., s pravom bi se moglo nazvati *saecula obscura*. Najviše obavijesti o tom tamnom razdoblju, ali i najviše dvojbi, ostavio nam je splitski kroničar Toma Arhiđakon,¹ koji je u svoj opis djelovanja prvog splitskog

* Odabrana poglavlja, prepravljena i amplificirana, iz seminarskog rada višeg tipa *Crkva svetog Matije i prva stoljeća kršćanstva u Splitu* pod mentorstvom prof. dr. Miljenka Jurkovića, predstojnika Katedre za kasnu antiku i srednji vijek Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Autor je 2004. godine za navedeni rad primio Rektorovu nagradu Sveučilišta u Zagrebu. Osim spomenutom profesoru Jurkoviću, zahvalnost za pomoć pri istraživanju građe potrebne za ovaj članak dugujem mr. Jošku Belamariću, pročelniku Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Splitu, te dr. Zrinki Nikolić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta.

¹ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika* (prev. Olga Perić), Split, 2003. (dalje: HS), c. XI.-XIII., 48.-55.

prelata unio i nekoliko proturječnosti; one su se odrazile ne samo u konkluzijama historiografije u užem smislu, nego i u gotovo svim razmatranjima o arheologiji i povijesti umjetnosti ranoga srednjeg vijeka u Dalmaciji.

Ono malo dostupnih vijesti o Ivanu Ravenjaninu donosi nam gotovo isključivo Toma; uz njegovu kroniku, jedina dostupna vrela o nadbiskupu jesu brojni katalogi salonitanskih i splitskih nadbiskupa, koji se nerijetko razlikuju i po vremenu postanka i po sadržaju.² Tominu kroniku, kao i neke od kataloga, objavio je u XVIII. st. crkveni povjesničar Daniele Farlati u svom višesveščanom pregledu *Illyricum sacrum*. Na tim su se vrelima temeljila sva kasnija historiografska razmatranja, od početka XX. st. znatno dopunjena brojnim arheološkim, stilskim i općenito povijesno-umjetničkim argumentima veće ili manje dokazne snage.

No, što zapravo pouzdano znamo o Ivanu iz Ravenne? Toma ga u svoju naraciju uvodi u jedanaestom poglavlju *Historia Salonitana*, naslovljenom *De Iohanne primo archiepiscopo Spalatino*, pripovijedajući o tome kako je Ivan došao u Split, uređio i obnovio crkveni život te konačno bio izabran za prvog nadbiskupa, obnovivši tako u novo osnovanom gradu tradiciju nekadašnje salonitanske Crkve. Ivan je, prema Tomi, počeo organizirati kler, propovijedati i vrlo revno obavljati svoju pastirsku službu. Njegovo djelovanje nije ostalo ograničeno samo na povjereni mu grad, već je Evanđelje navještao i po čitavoj Dalmaciji i »Sklavoniji«, obnavljajući crkve, zaredujući biskupe (*sic*) i razgraničujući župe. Veliki Sever (kojem u prethodnom poglavlju posvećuje jedan ekskurs) daruje mu svoj dom (*domicilium suum*) za episkopij. Konačno, nadbiskup čisti Jupiterov hram od poganskih idola i daje za nj načiniti vrata i brave.³ Posvećuje hram Blaženoj Djevici i raspoređuje u nj svećenstvo prijeko potrebno za službu Božju.

U idućem poglavlju, *De translatione sanctorum Domnii et Anastasii*, Toma pripovijeda o prijenosu relikvija svetih Dujma i Staša iz Salone u splitsku katedralu. Uočeno je da detalji tog opisa frapantno nalikuju detaljima iz legende o Svetom Dujmu.⁴ Tako o Tominim vijestima o nadbiskupu Ivanu.

² Poznato je da je Farlati kao građu za svoj *Illyricum sacrum* (*Illyrici sacri tomi I-VIII* (ur. Daniele Farlati (I.-V.), Jacopo Coleti (VI.-VIII.)), Venecija, 1751.-1819., dalje: *Illyricum sacrum*) prikupio dvadeset rukopisnih kataloga salonitanskih i splitskih nadbiskupa, od kojih je objavio samo četiri: Cutheisov katalog (*Illyricum sacrum*, I., 323.), katalog splitskog nadbiskupa Sforze Ponzonija (*Illyricum sacrum*, I., 327.), katalog iz *Collectanea* modruškog biskupa Šimuna Kožičića Begne (*Illyricum sacrum*, I., 395.) i anonimni Rimski katalog (*Illyricum sacrum*, I., 329.). Neke od tih kataloga objavio je već Lucius u *De Regno Dalmatiae et Croatiae*, primjerice Cutheisov katalog. Svih dvadeset rukopisnih kataloga ušlo je ipak kasnije u deseti svezak Farlatijeve građe, koji nosi naslov *Salonitana et Spalatensia sacra*. Taj se svezak od 1910. čuva u Hrvatskom državnom arhivu. Među tim katalozima možda je najdragocjeniji onaj koji nosi naslov *Memoria archiepiscoporum Salonitanorum et Spalatensium*, a nalazi se u desetom svesku *Salonitana et Spalatensia sacra* (fol. 169). On odudara od drugih preciznim navođenjem svih vrela prema kojima je sastavljen, što je prije više godina apostrofirao i akademik Katičić (Radoslav KATIČIĆ, "Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 17., 1987., 17.). Nisam, nažalost, bio u prilici proučiti građu iz tog, čini se, najvjerodostojnijeg kataloga; ta bi vrela možda mogla baciti novo svjetlo na dataciju osobe Ivana Ravenjanina. Stoga i ova mala glosa.

³ HS c. XI, 48: *Videns ergo populum in divini cultus amore succrescere statim aggredi cepit opus laudabile et templum Iovis, quod in ipso augustali edificio excelsioribus fuerat structuris erectum, ab ydolorum mundavit figmentis ianuas in eo serasque constituens.*

⁴ Legendu donosi Farlati (*Illyricum sacrum*, I., 419.), koji ju je smatrao onom svečevom biografijom koju je Adam Parižanin sastavio u drugoj polovici XI. st. po nalogu nadbiskupa Lovre (HS c. XVI),

Katalozi pak donose podatke manje-više identične podacima koji se nalaze u Tome – dakako, u vrlo konciznoj formi.⁵ Važno je da od šest kataloga, izvatke kojih donosi Farlati, dva (Cutheisov katalog i Pontifikalni katalog) spominju i podatke kojih nema u Tome, a ni u ostalim katalozima – podatke koji se tiču nadbiskupove graditeljske djelatnosti (*fecit templum argenteum, et aedificavit Ecclesiam S. Michaelis de mari*) i navodnog mjesta njegova ukopa (*tumulatus est in Ecclesia S. Matthaei*).

Kao vrelo za razdoblje Ivana Ravenjanina uziman je i jedan kameni spomenik. To je sarkofag na pročelju ukrašen četirima pravokutnim kazetama s motivom ukrštenih ljiljana. On k tome nosi i epitaf: HIC REQUIISCET FRAGELIS EI INUTELIS IOHANNIS PECCATOR HARCHIEPISCOPUS. Tu, dakle, počiva neki nadbiskup Ivan. Na poklopcu sarkofaga nalazi se urezana verzija Kristova monograma, u kraticama oko krakova grčkoga križa: ISXC NHKA (= Ἰησους Χριστος νικα, odn. *Iesus Christus vincit*). Vrlo sličan sarkofag, danas u peripteru katedrale, spominje u svom epitafu nekog priora Petra. Oba su sarkofaga nedatirana. Onaj koji spominje nadbiskupa Ivana otvaran je 1700. i 1881., i u njemu je nađeno dobro očuvano tijelo nekog prelata u »starinskoj nadbiskupskoj odori«. ⁶ Prema tradiciji i starim piscima, to bi imalo biti tijelo prvog splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina. Ono to, međutim, nije.

Te sarkofage obrađivao je ili usputno spominjao velik broj autora, još od Farlatija i njegova vremena, u najrazličitijim prigodama.⁷ Oni su katkad služili kao ključ tumačenja postanka Splitske nadbiskupije, doseobe i/ili kristijanizacije Hrvata, pojave predromanike u Dalmaciji, datacije nekoliko splitskih nadbiskupa i događaja pove-

odnosno dotjeranom verzijom starijeg predloška. Rački je razložno posumnjao u takve neargumentirane tvrdnje. Za različite datacije legende v. *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia* (ur. Franjo Rački), Zagreb, 1877., 288., Stjepan GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, knj. I., Zagreb, 1973., 190. Vrijeme postanka *Života sv. Dujma* ne može se na temelju sadašnjih spoznaja precizno odrediti. Usp. Radoslav KATIČIĆ, "Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 17., 1987., 29.

⁵ *Illyricum sacrum*, III., 19.: *Ex Catalogo Salonitano: Joannes primus Archiep. Spalatensis, patria Ravennas. Ex Catalogo Acutheano: Joannes primus Archiepiscopus in Spalato. Iste fecit templum argenteum, et aedificavit Ecclesiam S. Michaelis de mari, tumulatus est in Ecclesia S. Matthaei. Ex Catalogo Ponzoniano: Joannes VII. Ravennas hic primus in Spalato sedem fixit. Ex Catalogo Romano: Joannes Antistes hujus nominis VI. Salonitanam sedem Spalatum translata primus obtinuit, ab anno 650. usque ad annum circiter 680. Ex Fragmento Catalogi Bengniani: Joannes Patria Ravennas, qui Cathedram, Salona excisa, Spalatum transtulit. Ex Chronico Pontificali: Joannes primus huius nominis, nec non primus Spalatensis Ecclesia Archiepiscopus. Hic fuit patria Ravennas, et Legatus Dalmatiae et Croatiae missus a Sancta Sede Apostolica post destructionem urbis Salonitanae: et postea electus a Spalatensibus in suum primum Archiepiscopum. Huic Archiepiscopo concessum fuit a Sede Apostolica, ut totius dignitatis privilegium, quod Salona antiquitus habuit, ex hoc Spalatenses obtinerent. Iste Archiepiscopus multa opera bona perfecit; transtulit die 27. et 28. Julii Corpora SS. Domnii et Anastasii Martyrum, eaque in Cathedrali Ecclesia Spalatensi collocavit, quam ipsemet consecraverat in honore Assumptionis Gloriosissimae Virginis Mariae. Iste etiam Archiepiscopus fecit Templum argenteum, et aedificavit Ecclesiam S. Michaelis ad mare. Obiit Spalati, tumulatus est in Ecclesia S. Matthaei, in arca marmorea cum hac inscriptione: Hic requiescit fragilis peccator Joannes Archiepiscopus.*

⁶ *Illyricum sacrum*, III., 44.; Frane BULIĆ, *Dva sarkofaga Ivana Ravenjanina i Lovre Dalmatinca spljetskih nadbiskupa*, Zadar, 1882., passim.

⁷ Izvrstan pregled literature u: Željko RAPANIĆ, "Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga", *Arheološki radovi i rasprave*, VIII.-IX., 1982., bilj. 46.

zanih uz njih etc. Na tim su se sarkofazima svojevremeno temeljili neki zaključci o našim najrelevantnijim historiografskim problemima, izrečeni od najvećih historiografskih autoriteta. Sarkofag je za oko zapeo još Farlatiju, koji je popularizirao tezu da je upravo u njemu sahranjen Ivan Ravenjanin. Čak je u svom djelu 1765. objavio reprodukciju sarkofaga, kao popratnu ilustraciju životopisu Ivana Ravenjanina.⁸ Sve do 1912. tvrdnja da je u sarkofagu iz crkve Sv. Matije sahranjen Ivan Ravenjanin, uzimala se zdravo za gotovo. Tek je te godine F. Bulić smogao hrabrosti progovoriti o onom što je nedvojbeno zaključio već tridesetak godina ranije, kada je 1881. osporio vjerodostojnost tijela iz Lovrina sarkofaga (a zacijelo shvaćajući da se ni u Ivanovu sarkofagu ne nalazi tijelo nadbiskupa iz VII. st.).

Te su godine, naime, u Lovrinom sarkofagu pronađena dva tijela, od kojih nijedno nije pripadalo prelatu iz XI. st., što je Bulić maestralno dokazao.⁹ Držao je, da je u Lovrin sarkofag prvo tijelo uloženo u nepoznato doba, a da drugo, odlično očuvano tijelo pripada nadbiskupu Dinariću († 1764.), koje je u nj potajice sahranjeno u XVIII. st. Tek je 1912., pišući svoju »Kronotaksu«, Bulić osporio i vjerodostojnost ukopa Ivana Ravenjanina u sarkofag s ljljanima; ali ovaj put to je učinio mnogo suptilnije, na temelju stilskih karakteristika sarkofaga i na temelju titule *priora* Petra s drugog sarkofaga; sarkofag s ljljanima datirao je u prvu trećinu IX. st., a Petrov sarkofag u konac IX. ili početak X., kada se prvi put javlja titula priora (918.).¹⁰

Sarkofag se u kasnijim interpretacijama beziznimno dovodilo u vezu s Ravenjaninom i priorom Petrom, promatrajući ta dva spomenika uvijek izolirano od ostalih njima srodnih; pokušavalo se, apsurdno, na temelju jednog ili dva spomenika objasniti pojavu.¹¹ Pri tome se najčešće oslanjalo (kako je upozorio Ž. Rapanić) ili na uopćene formalne kriterije ili na nepouzdana povijesna vrela.¹² Argumenti tada upotrebljavani za ovu ili onu dataciju iz današnje nam perspektive djeluju smiješno: Ivanov sarkofag smatran je tipičnim spomenikom predromaničkog razdoblja (što definitivno nije bio), epitaf priora Petra (koji, ponavljamo, nije datiran) povezivan je uz natpis na Višeslavovoj krstionici (kojoj također ne znamo vrijeme postanka), detalji ornamenta s Petrova sarkofaga povezivani su uz početke predromaničke pleterne vrpce (!), te su stoga sva tri spomenika uzimana zajedno.

Sve dvojbe oko sarkofagâ riješio je konačno osamdesetih godina XX. st. Ž. Rapanić,¹³ upozorivši da se likovni ukras na pročelju sarkofaga može datirati neovisno o po-

⁸ *Illyricum sacrum*, III., 42. i tabla.

⁹ Analiza ruha potvrdila je da ono potječe najranije iz XIV. st. Nadbiskup Lovro umro je 1099. godine.

¹⁰ Frane BULIĆ, *Dva sarkofaga*; Frane BULIĆ, Josip BERVALDI, "Kronotaksa solinskih biskupa uz doatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.)", *Prilog k Bullettino di archeologia e storia dalmata*, XXXIV., 1912., 105.-125.

¹¹ Miho BARADA, "Episcopus Chroatensis", *Croatia Sacra*, 1., 1931., 183.; Miho BARADA, "Nadvratnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca", *Serta Hoffilleriana* (VHAD 18-21/1937-1940), Zagreb, 1940., 401.-417.; Marijan HORVAT, "Oporuka splitskog priora Petra", *Rad JAZU*, 283., 1951., 137.

¹² Ljubo KARAMAN, "O počecima srednjvjekovnog Splita do godine 800." *Serta Hoffilleriana* (VHAD 18-21/1937-1940), Zagreb, 1940., 419.-434., *a priori* drži sarkofag Ravenjaninovim. Iako ga stilski ispravno smješta u drugu polovicu VIII. st., on ipak inzistira da je to Ravenjaninov sarkofag (*sic*), projicirajući stoga pojavu prvog nadbiskupa u to doba.

¹³ Ž. RAPANIĆ, "Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga", 237.-251.; Željko RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987., 116.-119., 188.-191.

dacima povijesnih izvora koji stoje na raspolaganju. Isto vrijedi i za epitaf. Stoga je uspostavio niz: (1) sarkofag, koji je originalno bio starokršćanski, ali je reutiliziran, (2) reljefni ukras, nedvojbeno s konca VIII. st., (3) natpis i (4) osobe spomenute u natpisu. Dokazavši da Ivanov i Petrov sarkofag nisu bili izvorno zamišljeni kao sarkofazi s epigrafom (jer se on nalazi na sporednom mjestu), Rapanić je pokušao rekonstruirati slijed postanka poznatih nam sarkofagâ, u čemu je bio vođen činjenicom da je Ivanov sarkofag od prokoneškog mramora, dakle antičkog podrijetla i gotovo sigurno reutiliziran. Dokaz tome vidljiv je na Petrovom sarkofagu, na kojem je sačuvan izvorni ranokršćanski križ, lijevo i desno od kojeg su na slobodnim površinama konkavno izdubljena polja s ukrštenim ljljanima. Stilom i kvalitetom obrade srodni tim sarkofazima jesu fragmenti sarkofaga i pluteja iz splitskog Arheološkog muzeja, te fragment (pluteja ili sarkofaga?) ugrađen u lijevu bočnu stranu oltara Sv. Dujma u južnoj kapeli splitske katedrale. Sarkofag nadbiskupa Ivana Ž. Rapanić stavlja u najbrojniju skupinu sarkofaga, kojoj pripadaju srodna dva sarkofaga iz Arheološkog muzeja u Zadru te sarkofag nadbiskupa Ivana, sina Tvrdakova, otkriven 1962. u podrumima Dioklecijanove palače. Karakteristike te skupine sarkofaga vjerojatna su izvorna neukrašenost te ranosrednjovjekovna reutilizacija praćena suvremenim ukrasom na pročeljima. Prema Rapaniću, sarkofag Ivana Tvrdakova datira iz prve polovine X. st., na kojemu se jasno očituje mišljena istodobnost natpisa i ornamentike pročelja.¹⁴ Spomenuta formula ISXC+NHKA s poklopca Ivanova sarkofaga javlja se (poglavito u Konstantinopolu) tek potkraj VIII. st.,¹⁵ čime koincidira s datacijom ukrasa na pročelju.

Dakle, sarkofag nadbiskupa Ivana nastaje u svom konačnom obliku u drugoj polovici VIII. st., a sarkofag priora Petra nešto kasnije, po uzoru na Ivanov.¹⁶ Osim toga, klesarska radionica vezana uz samu katedralu oprema stolnicu novim crkvenim namještajem, karakteristike kojega vezujemo uz fenomen liutprandske renesanse.

Čitav ovaj ekskurz bio je u službi dokazivanja datacije sarkofaga nadbiskupa Ivana u drugu polovicu VIII. st. To, dakle, ni po čemu nije mogao biti sarkofag Ivana Ravenjanina. Pripadao je vjerojatno onom nadbiskupu Ivanu koji se 787. spominje u aktima Nicejskog koncila kao *episcopus Salonentianae ecclesiae*, što je u recentnijoj literaturi umnogome prihvaćeno.¹⁷ Tu hipotezu potvrđuje i potpuna odsutnost bilo kakvih antropomorfnih prikaza božanskoga na njemu, karakteristična upravo za to razdoblje obilježeno ikonoklazmom. Drugi nicejski koncil oprezno je potisnuo ikonoklazam, dominantan od 732. Usprkos nejasnoćama glede pitanja pripadnosti dalmatinskih gradova patrijarhu Taraziju, splitski je prelat nedvojbeno prisustvovao koncilu, uz rapskog biskupa Ursa, osorskog biskupa Lovru i kotorskog biskupa Ivana. Splitski nadbiskup Ivan k tome je u aktima koncila bio počašćen izni-

¹⁴ U tome Rapanić donekle slijedi kronologiju koju je ponudio Branimir GABRIČEVIĆ, "Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXII., 1960., 87.-101. Usp. suprotno gledište: Nada KLAIĆ, "Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV.-LXVII., 1963.-1965., 242.-247.

¹⁵ Ivana NIKOLAJEVIĆ-STOJKOVIĆ, "Solinski pečat egzarha Pavla (723-726)", *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 7., 1961., 63.

¹⁶ Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, "Latinski natpisi", *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost*, Sv. 1. *Rano doba hrvatske kulture. Srednji vijek (VIII-XII st.)*, Zagreb, 1997., 248.

¹⁷ Vedrana DELONGA, Nikola JAKŠIĆ, Miljenko JURKOVIĆ, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Split, 2001., 40., 68.; S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, I., 453.

mno visokim mjestom, što se u svjetlu prisustvovanja mnoštva (više od 350) biskupa može interpretirati kao pokušaj privlačenja dalmatinskih biskupa nesigurne lojalnosti Konstantinopolu, koje je carica Irena (780.-802.) očito pokušala provesti kao odgovor rastućim težnjama ekspanziji mlade karolinške države.¹⁸ Nadbiskup Ivan iz 787. pao je, međutim, u zaborav tijekom stoljećâ, te je u našoj historiografiji tek nedavno na nj upozoreno, a u službenim se kronotaksama njegovo ime uopće ne spominje. On je svejedno bio važna politička figura svoga vremena, nedvojbeno zasluživši raskošan sarkofag s prigodnim epitafom.

II.

Temeljni problem glede vjerodostojnosti informacija o Ivanu Ravenjaninu nije toliko njihova konciznost ili možebitna pristranost (koja se, usprkos naličju, može uočiti gdjegdje kod Tome), koliko nepoznavanje vrela koja su Arhiđakon i anonimni sastavljači kataloga rabili pri svom radu.¹⁹ Dodatna otegotna okolnost jesu i mnoge kontradikcije u Tominu pripovijedanju te diskrepancije nadbiskupskih kataloga. Sve je to utjecalo na težnje naše historiografije, još od kraja XIX. st. naovamo, da uvijek iznova predlaže nove hipoteze o Ivanu Ravenjaninu, redatirajući ga, odričući mu ulogu pripisanu od Tome, ili dovodeći u pitanje i njegovo postojanje. Osim toga, s vremenom se problem Ivana Ravenjanina nerazmrsivo isprepleo, u svjetlu nacionalno obojenih tendencija naše tadašnje historiografije, s problemom dolaska i pokršćavanja Hrvata, a onda i s pitanjem ranosrednjovjekovne crkvene jurisdikcije u Dalmaciji. Posljedično se prigovaralo štošta na račun dostupnih vrela: pomanjkanje vijesti o bilo kojem prelatu u Splitu od pada Salone do početka IX. st., anakronizmi i netočnosti u legendi o spomenutoj translaciji dvojice svetih mučenika iz Salone u Split, Tomine tvrdnje o Ivanovoj misionarskoj djelatnosti među Slavenima itd. U prilog osporavateljima Farlatijeve datacije Ivana Ravenjanina (650.-680.) išla je i činjenica da Toma u svom vlastitom katalogu splitskih nadbiskupa nakon Ivana odmah prelazi na Justina (oko 840.). Stoga je razumljivo da se u kritičkoj historiografiji nerijetko javljala tendencija k mnogo kasnijem datiranju prvoga nadbiskupa.

Prvi je do tada neprikosnovenu osobu Ivana Ravenjanina u pitanje doveo ugledni bolandist Duchesne,²⁰ koji je (pravilno uočivši da je Splitska metropolija zapravo utemeljena tek 925. odnosno 928.) iznio gledište o Ivanu kao o legendarnoj osobi poistovijećenoj s papom Ivanom X., reorganizatorom Splitske (Salonitanske) metropolije, a koji je prije svog izbora za papu dugo bio nadbiskupom upravo u Ravenni. F. Bulić i J. Bervaldi nekoliko su godina kasnije u svojoj »Kronotaksi« uz neke ogra-

¹⁸ Takvih je pokušaja možda bilo i ranije. Nije li indikativno što još 754. car Konstantin V. okuplja na koncilu u Hijereji biskupe (između ostalih i dalmatinske), da bi utvrdio njihovo ponašanje u skladu s postulatima ikonoklazma? Iste godine papa Stjepan IV. na poziv Pipina Malog putuje u Franačku kao novi kraljev saveznik. Vjerojatno je to bio pokušaj »zbijanja redova« pape i franačkog kralja, s jedne strane, te bizantskog cara i patrijarha s biskupima-sufraganima, s druge strane.

¹⁹ Zaključke akademika Gunjače (S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, I., 203.-205.) o pouzdanoj vjerodostojnosti Tominih izvora za XI. i XII. poglavlje uvjerljivo je pobio Radoslav Katičić, upozorivši na upitno autorstvo *Historia Salonitana maior* (R. KATIČIĆ, "Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae", 28.-29., bilj. 34.).

²⁰ L. DUCHESNE, "Le Provincial romain au XIIe siècle" *Mélanges d'Archéologie et d'histoire de l'École française de Rome* XXIV, 1904., fasc. I., 106. Citirano prema: F. BULIĆ, J. BERVALDI, *n. dj.*, 110, bilj. 6.

de odbacili Duchesneovo mišljenje,²¹ ustvrdivši na temelju kataloga i Tomina djela da je Ivan Ravenjanin svakako postojao.

No njihovo opredjeljenje za Ivanovu dataciju u kraj VIII., odnosno početak IX. st. ponešto je konfuzno argumentirano, a čini se da su i sami autori bili u dvojbi glede datiranja, jer je tada tradicija o Ivanu iz VII. st. još uvijek bila prevladavajuća. Svoje su argumente temeljili na netočnom bilježenju mjesta ukopa svetih Dujma i Staša,²² na apsurdnoj tvrdnji o Ravenjaninovu pokrštavanju Hrvata i, konačno, na tzv. sarkofagu Ivana Ravenjanina, kojeg je Bulić datirao u IX. st., prije Tomina nadbiskupa Justina.

Kasnije je polemika o Ivanu Ravenjaninu sve više uzimala maha i među ostalim povjesničarima, arheolozima, povjesničarima umjetnosti, pa i filolozima i paleografima. M. Barada u nekoliko je svojih rasprava iz te problematike pokušao s pomoću splitskih vrela poduprti svoju teoriju o središtu iz kojega su Hrvati pokršteni. Mislio je da je Dalmacija sve do početka IX. st. bila podložna Konstantinopolu, do 751. posredno preko svog egzarha u Ravenni, a potom do 817. i neposredno pod carskom upravom.²³ Stoga je, prema njemu, crkvenu obnovu proveo isključivo Bizant, ali preko rimskih svećenika (*sic*), u drugoj polovici VIII. st. Više je pažnje problemu Ivana Ravenjanina pridao desetak godina kasnije, kad je revidirao svoje zaključke (potaknut nalazom nadvrtnika iz Kaštel Sućurca),²⁴ datiravši, ponešto pre nagljeno, u kraj VII. st. i sarkofag i nadvrtnik i obnovu crkvene hijerarhije u Splitu.

Lj. Karaman, u radu objavljenom u istom zborniku s Baradinim,²⁵ također je datirao nadbiskupa prema sarkofagu, stavivši njegovo djelovanje u kraj VIII. st. Nešto je bolje argumentirana njegova druga tvrdnja, prema kojoj je *terminus post quem* za obnovu splitske Crkve vrijeme uspostave bizantskoga stratega u Zadru, koju Karaman smješta negdje između 751. i 805. godine. S vremenom je ponovno uskrsnulo mišljenje o sarkofagu iz Krstionice kao o istinskom posljednjem počivalištu Ivana Ravenjanina, koje je iznijela I. Nikolajević-Stojković.²⁶ Ona je upozorila na nalaz pečata ravenškog egzarha Pavla (723.-726.) u Solinu te pretpostavila (analiziravši pri-

²¹ F. BULIĆ, J. BERVALDI, *n. dj.*, 108.-123. Bulić je vjerojatno još 1881. shvatio da tijelo pronađeno u sarkofagu nadbiskupa Ivana nikako ne može pripadati Ivanu Ravenjaninu. No, te je godine odlučio javno osporiti jedino vjerodostojnost tijela nadbiskupa Lovre, u čemu je i uspio. Usp. F. BULIĆ, *Dva sarkofaga*, *passim*.

²² *Isto*, 116. Toma donosi verziju legende o translaciji prema kojoj su Dujam i Staš bili pokopani u salonitanskoj katedrali. Poznato je, međutim, da su obojica bili sahranjeni *extra muros*, Dujam na Manastirinama, a Staš na Marusincu.

²³ M. BARADA, "Episcopus Chroatensis", 166.-183.

²⁴ Miho BARADA, "Nadvrtnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca", *Serta Hoffilleriana* (VHAD 18-21/1937-1940), Zagreb, 1940., 403.-411. To je mišljenje podupro i Marijan Horvat, koji je na temelju oporuke splitskog priora Petra (čiji je sarkofag držan nekoliko desetljeća mlađim od »Ravenjaninova«) zaključio da sarkofag, kao i oporuka, mora pripadati koncu VIII. st. Kasnije je Jakov Stipišić, međutim, dokazao da oporuka zapravo potječe iz XI. st. Usp. M. HORVAT, *n. dj.*, 129.-137. i Jakov STIPIŠIĆ, "Oporuka priora Petra", *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, 2., 1959., 175. (usp. i ocjene Horvatova rada iz perâ Lj. Karamana i J. Lučića publicirane u *Historijskom zborniku*, V., 1952.).

²⁵ Ljubo KARAMAN, "O počecima srednjevjekovnog Splita do godine 800.," *Serta Hoffilleriana* (VHAD 18-21/1937-1940), Zagreb, 1940., 427.-431.

²⁶ I. NIKOLAJEVIĆ-STOJKOVIĆ, *n. dj.*, 63. Ljubo Karaman složio se s autoricom glede datacije sarkofaga, no osporavao je njezinu tezu o Ravenjaninovoj obnovi 700. godine. Usp. Ljubo KARAMAN,

tom i natpis s nezaobilaznog sarkofaga) da je splitska Crkva utemeljena već oko godine 700. Sarkofag je, međutim, i ona datirala u drugu polovicu VIII. st. U podržavatelje datacije Ivana Ravenjanina u VIII. st. može se ubrojiti i usputni pokušaj V. Novaka,²⁷ koji je Ravenjanina smatrao eksponentom politike Pipina Malog i pape, što je nedovoljno argumentirao, kao i tvrdnju da je Dalmacija u crkvenim stvarima bila pod jurisdikcijom Rima.

Novi zaokret slijedio je 1967., kad je u supstrukcijama Dioklecijanove palače pronađen još jedan sarkofag s imenom nadbiskupa Ivana, Ivana Splićanina, sina Tvrđakova.²⁸ Budući da su, osim Ivana Ravenjanina, tada bila poznata još samo dvojica splitskih premeta s tim imenom (Ivan iz 925./8. i Ivan iz 1050.), prednost je dana Ivanu iz X. st., prvom splitskom metropolitu, uglavnom na temelju tipološke kategorizacije sarkofaga.

Među stručnjacima koji su se pri određivanju vremena Ivana Ravenjanina radije orijentirali na pisana povijesna vrela nego na spomenike, valja spomenuti F. Šišića i G. Novaka. Obojica su Tomin izvještaj o prijenosu relikvija Staša i Dujma u Split 650. g. držali nemogućim upravo zbog riječi koje je Toma napisao četiri poglavlja prije.²⁹ On, naime, u VIII. poglavlju (*Qualiter ad insulas Salonitani fugerunt*) eksplicitno tvrdi da je opat Martin za papu Ivana IV. *te iste relikvije* odnio u Rim, gdje su pohranjene u oratoriju Sv. Venancija. Novak i Šišić pretpostavili su da je od vremena Martinova poslanstva morao proći dovoljan vremenski odmak da bi se na nj zaboravilo te krenulo u Salonu po navodne relikvije.

N. Klaić je 1971. dala vrlo kritičan prikaz čitave problematike Ivana Ravenjanina i osnutka Splitske metropolije.³⁰ Autorica se primarno koncentrirala na kritičku analizu historijskih izvora, tek se usputno, ali vrlo prodorno, zadržavši na materijalnim ostacima navedenog razdoblja.³¹ U začudnom pomanjkanju kronologije u Tominu izvještaju o Ravenjaninu (koji doista ne spominje ni godinu Ivanova dolaska ni ime pape koji ga šalje), ona pretpostavlja namjerno Arhiđakonovo prešućivanje historijske istine o postanku metropolije – jer je Toma, prema njezinu mišljenju, želio prikazati splitsku Crkvu kao jedinu apostolsku na istočnoj obali Jadrana. Svoje argumente temelji na više pronicljivo uočenih činjenica: na potpunoj Tominoj šutnji o splitskim saborima 925./928., kad je osnovana Splitska metropolija (a Toma sve druge sabore vrlo iscrpno dokumentira), na Tominoj tvrdnji o metropolitanskoj vlasti

²⁷ “Razgovori o nekim problemima domaće historije, arheologije i historije umjetnosti II”, *Peristil*, 5., 1962., 127.

²⁸ Usp. Viktor NOVAK, “Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije”, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XLVI., 1923., 22.

²⁹ B. GABRIČEVIĆ, *n. dj.*, 96.-101. Vesna JAKIĆ-CESTARIĆ, “O imenu oca splitskog nadbiskupa Ivana u natpisu na sarkofagu”, *Onomastica jugoslavica*, 7., 1978., 133.-138.

³⁰ Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925., 295.; Grga NOVAK, “Nekoja pitanja iz istorije srednjovjekovnoga Splita”, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. II, 1.-2., 1928., 24.

³¹ Nada KLAJČIĆ, “Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije”, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV.-LXVII., 1963.-1965., 209.-250. Usp. i Marko PEROJEVIĆ, “Ninski biskup Teodozije (g. 879-892)”, *Prilog k Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XLV., 1922.

³² Autorica je, neporecivom argumentacijom, pokazala da je potrebno problem Ivana Ravenjanina odvojiti od problema sarkofaga splitskih crkvenih dostojanstvenika imenom Ivan. Usp. Nada KLAJČIĆ, “Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije”, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXV.-LXVII., 1963.-1965., 242.-247.

– *privilegium dignitatis* – koju je Ivan navodno primio od pape kao nasljednik nekadašnje (tobožnje metropolitanske) vlasti Salone i na već uočenom problemu »dvostrukih«³² relikvija svetih Dujma i Staša. Upozorila je i na pismo pape Ivana VIII. iz 879. upućeno, između ostalih dalmatinskih prelata, i izvjesnom Ivanu, »arhiprezbiteru svete stolice salonitanske«³³. Tim je pismom papa nudio palij jednom od biskupa bizantske Dalmacije, kojeg oni izaberu među sobom. Nada Klaić to je pismo smatrala prvim dodirom dalmatinskog svećenstva i pape, a navod o arhiprezbiteru Ivanu uzela je kao dokaz da 879. Splitska biskupija još nije bila uspostavljena te da je spomenuti arhiprezbiter Ivan bio sufragan zadarskog biskupa Vitala. Prvi bi splitski biskup, prema njezinu mišljenju, bio Marin, kojeg je oko 880. posvetio akvilejski patrijarh Walbert. U Tominu Ivanu Ravenjaninu vidjela je prvog dalmatinskog primaša, metropolita Ivana iz 928., onog kojem je B. Gabričević pripisao sarkofag iz Diodoklijanovih podruma.

Dosta je pozornosti problemu Ivana Ravenjanina posvetila M. Matijević-Sokol u svom recentnom djelu o našem najvrjednijem srednjovjekovnom kroničaru.³⁴ Valja istaknuti da je ovo možda najcjelovitija dostupna nam publikacija o Arhiđakonu i o prvom splitskom prelatu. Autorica uz to, nakon potanke analize, nudi i neke nove interpretacije koje se umnogome uklapaju u stavove iznesene ovdje. No, o tome više kasnije.

III.

Danas je potrebno nanovo promotriti sve probleme vezane uz Ivana Ravenjanina, i to iz perspektive novijih historiografskih spoznaja neopterećenih nekadašnjim autoritetima. Prije svega treba oštro razlučiti problem prvog nadbiskupa u Splitu od problema pokrštavanja Hrvata. Ne postoje nikakvi argumenti koji bi išli u prilog spajanju tog procesa s organizacijskim promjenama u dalmatinskoj Crkvi. Nadalje, nužno je pojavu Ivana Ravenjanina staviti u nešto širi povijesni kontekst od konteksta u koji je do sada redovito bio smještan.

Pozabavimo se najprije pitanjem nadbiskupskih kataloga. Farlati je u razdoblje između Ravenjaninove smrti 680. i 774. godine smjestio 13 nadbiskupa koje donose katalogi i o kojima ne znamo ništa više osim njihovih imena.³⁵ On je taj podatak ipak uzeo *cum grano salis*, smatrajući brojku od 13 prelata prevelikom za samo 94 godine. Kao i Toma i Rimski katalog, on Justina smješta u 840. godinu, a njegovu smrt u 860. Između 774. i 830. navodi Petra II., Lea i Ursa (figure jednako opskurne kao i njihovi prethodnici), a Petra III. smješta između 830. i 840., kao suvremenika kneza

³² ISTO, 219.-227.

³³ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), sv. I (ur. J. Stipišić, M. Šamšalović), Zagreb, 1967., 16. Valja upozoriti da se u bogatoj korespondenciji između papinstva i naših krajeva u drugoj polovici IX. st. nigdje ne nalazi izrijeком navedeno da je splitskog /nad/biskupa Marina posvetio upravo Walbert. Kombinacija je to N. Klaić, na koju su je možda naveli kasniji rezultati njezine, inače vrlo oštroumne, interpretacije.

³⁴ Mirjana MATIJEVIĆ-SOKOL, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo: rano doba hrvatske povijesti*, Jastrebarsko, 2002. Posebno valja istaknuti poglavlje »Ivan Ravenjanin - problem početka splitske crkvene organizacije« (75.-121.).

³⁵ *Illyricum sacrum*, III., 45. To su: Petar, Marijan, Martin, Martin (!), Formin, Grgur, Ivan II., Vernakul, Domet, Teodor, Vital, Juraj i Vital II.

Trpimira (čiju darovnicu neispravno datira u 837.). Justinovim nasljednikom Farlati identificira Grgura (Jurja II.), datirajući ga 860.-879. kao suvremenika kneževa Domagoja, Zdeslava i Branimira. U tome je slijedio Rimski katalog, a svi ostali katalogi preskaču Justina, smještajući Grgura odmah nakon Petra III. (dakle 840.-879.).³⁶ Dodatnu zabunu unosi i činjenica da su u tzv. Rimski katalog između Martina i Justina interpolirana imena 14 *salonitanskih* nadbiskupa.

Važno je, međutim, naglasiti da se u rukopisnim katalogima splitskih nadbiskupa između Ravenjanina i Justina spominje više nadbiskupa, na što je upozorio R. Katičić.³⁷ *Historia Salonitana maior*, *Historia Salonitana minor* i Begnin katalog navode dakle, samo Ravenjanina i Justina (Begna za Justina donosi godinu 890., a *Historia Salonitana* 840.). Međutim, svi ostali katalogi, između Ivana i Justina donose još četvoricu nadbiskupa: Petra, Marijana, Martina i Lava.³⁸ Potvrdu navedenoga niza nalazimo ipak i u Tome, njegovim ponovnim čitanjem, kako je to lijepo pokazao akademik Katičić. On je, naime, upozorio na sadržaj jedne cedulje (*scheda*) iz ostavštine povjesničara Luciusa, koju je u svojem monumentalnom djelu objavio još Farlati.³⁹

Ta *scheda* bilježi da je za cara Teodozija III. (715.-717.) i trogirskog biskupa Petra, unuk ili nećak (*nepos*) Velikog Severa dao u Trogiru obnoviti crkvu Sv. Marije *de Platea*. Taj podatak, neovisan o Tominoj kronici, potvrđuje Arhiđakonov navod o splitskom nadbiskupu Martinu, koji je bio suvremenik cara Teodozija. Budući da ovdje kod Tome – usprkos smještanju Martina u 970. godinu, i u vrijeme kralja Stjepana Držislava – u obzir ne dolazi nijedan drugi bizantski car osim Teodozija III. (715.-717.), može ga se (osobito imajući na umu navod iz *schede*) povezati s Martinom, trećim nasljednikom Ivana Ravenjanina, kojem kronološki posve odgovara.⁴⁰ Sever je, dakle, nedvojbeno postojao, a živio je sredinom VII. st. ili u njegovoj

³⁶ *Illyricum sacrum*, III., 46.-75.

³⁷ R. KATIČIĆ, "Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae", 29. *Historia Salonitana maior* u navođenju se salonitanskih i splitskih nadbiskupa potpuno poklapa s Begninim katalogom. No njihov je međudnos ostao nejasnim. Usp. F. BULIĆ, J. BERVALDI, *n. dj.*, 73.-100.; S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, I., 246. misli da je Begnin katalog prepisan iz *Historia Salonitana maior*. Usp. suprotno gledište: Nada KLAIĆ, *Historia Salonitana Maior*, Beograd, 1967., 62.-64. Danas je uglavnom prihvaćeno to mišljenje N. Klaić, koje je iznijela 1967., a po kojem bi sâm Begna imao biti autorom *Historia Salonitana maior*. Usp. tako Lujo MARGETIĆ, "Historia Salonitana i Historia Salonitana maior - neka pitanja", *Historijski zbornik*, XLVII., 1994., 19.-20., 35. Margetić na temelju reinterpetacije formule datacije Trpimirove darovnice nudi 2. veljače 840. g. kao novi datum njezina izdavanja. Navedeno mišljenje, zbog svoje međuovisnosti s datiranjem nadbiskupa Petra, svakako ulazi u sastav ovog rada.

³⁸ Rimski katalog zanemaren je zbog njegove dubiozne vjerodostojnosti. On je, naime, sastavljen tek nakon Tomina vremena.

³⁹ *Illyricum sacrum*, IV., 306.-307. Lucius je tvrdio da originalna zabilješka potječe iz pera njegova prastrica, također Ivana Luciusa. Ovaj ju je 1511. godine prepisao iz neke stare splitske kronike, koja se nije očuvala.

⁴⁰ HS c. XIII. Toma je, istina, pogrešno datirao nadbiskupa Martina u 970. godinu, što je već primijećeno (S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, I., 266.). R. KATIČIĆ, "Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae", 30.-31. misli da su postojala dva /nad/biskupa imenom Martin: prvi, suvremenik cara Teodozija III. (koji je imao djelovati oko 715.-717. g.) i drugi, Držislavov suvremenik iz oko 970.-1000. Toma je anarhonički povezao njih dvojicu u jednu osobu. Usp. suprotno gledište: Lujo MARGETIĆ, "Historia Salonitana i Historia Salonitana maior - neka pitanja", *Historijski zbornik*, XLVII., 1994., 18. Sačuvan je sarkofag nadbiskupa Martina s epitafom, ali bez elemenata za precizniju dataciju (najvjerojatnije je to Martin iz X. st.).

drugoj polovici - njegov unuk (*nepos*) je, *nota bene*, mogao biti i njegov nećak, što bi pomaknulo dataciju Severova djelovanja koje desetljeće kasnije. Nadbiskupa Martina, četvrtog splitskog nadbiskupa, trećeg nasljednika Ivana Ravenjanina, nedvojbeno potvrđuju tri povijesna izvora: Toma Arhiđakon, katalozi i *scheda* Ivana Luciusa. On je djelovao između 715.-717. godine te je bio dvije ili tri generacije mlađi od prvog splitskog nadbiskupa. Time je u konačnici potvrđen i historicitet Ivana Ravenjanina.⁴¹

Potrebno je ipak razjasniti neke nedoumice. Prvi problem, postojanje relikvija salonitanskih mučenika u Rimu i u Saloni (odnosno Splitu), ima dva aspekta – aspekt Tomina krivog navoda o zajedničkoj grobnici Dujma i Anastazija i aspekt kontradiktornih vijesti o njihovoj translaciji u Rim (odnosno Split). Što se tiče potonjeg aspekta, čini se da su sve nedoumice riješene 1962. godine, kada je u Vatikanu izvršena rekognicija moći pohranjenih u oratoriju Sv. Venancija. Tim uvidom pokazalo se da je opat Martin 641. u Rim odnio tek manje fragmente relikvija: nekoliko *brandea* i čestice kostiju zajedničke težine oko 3 kg.⁴² Tako nema više nikakvih dvojbi glede autentičnosti relikvija čuvanih u Splitu i u Rimu. Anakronistički detalji prisutni u legendi o translaciji mogu se objasniti njezinim brojnim kompilacijama, nastalima kroz stoljeća, a i prema redakciji koju je izveo Adam Parižanin u XI. st. Na to je rješenje pomišljao već i Lj. Karaman.⁴³

Nadalje, uzimanje tvrdnje o Ravenjaninovu pokrštanju Hrvata kao dokaza za njegovo nepostojanje ne može biti plauzibilan argument iz više razloga: (1) pokrštanje Hrvata koncem VIII. st. još uvijek nije nepobitno dokazano, iako je u recentnijoj historiografiji umnogome prihvaćeno (a taj problem u svakom slučaju treba odvojiti od problema osobe Ivana Ravenjanina); (2) teza akademika L. Margetića o doseobi Hrvata u VIII. st., iako uvjerljiva, još je uvijek *sub iudice*; (3) tekstovi o Ravenjaninovoj djelatnosti među Hrvatima potječu iz XIII. st., dakle iz vremena kada se prava etnička situacija na istočnom Jadranu VII. st. već odavno mogla iskriviti u ra-

⁴¹ Susreli smo se s mišljenjem M. MATIJEVIĆ-SOKOL (*Toma Arhiđakon*, 78.) glede osobe Ivana Ravenjanina u kojem ističe da je »Tomino djelo jedino povijesno svjedočanstvo o tom crkvenom dostojanstveniku«. Mislimo, međutim, da, iako tek posredno, kao vrela u tu svrhu mogu poslužiti i katalozi splitskih nadbiskupa (pritom, dakako, mislimo na one čija je vjerodostojnost zasvjedočena) te Luciusova cedulja. Ne treba uz to zanemariti ni najranije zapise splitske Crkve, onako kako ih je detaljnom elaboracijom rekonstruirao R. Katičić (usprkos njihovom kasnijem iščeznuću; bio je to vjerojatno neki nadbiskupski katalog i/ili pontifikalna kronika).

⁴² Usp. Makso PELOZA, "Rekognicija relikvija dalmatinskih i istarskih mučenika u oratoriju svetog Venancija kod baptisterija lateranske bazilike u Rimu 1962-1964 godine", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII.-LXIV., 1961.-1962., 163.-180. Rekognicija je izvršena 18. 7. 1962., a relikvije su nakon medicinske i antropološke obrade u oltar vraćene 6. 2. 1964. Među relikvijama jedanaestorice mučenika (Venancija, Dujma, Anastazija, Mavra, Asterija, Septimija, Sulpicijana, Telija, Antiohijana, Pavlinijana i Gajana) nije pronađena nijedna lubanja ili duža kost (pronađene kosti duljine najviše od 20 do 30 cm).

⁴³ Lj. KARAMAN, "O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800.", 427. Postoji mogućnost da su relikvije dvojice svetaca premještene u bazilike *infra muros* već u najranije, ranokršćansko doba. Usp. Ejnar DYGGVE, *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951. Hrv. prijevod: "Povijest salonitanskog kršćanstva", *Izabrani spisi*, Split, 1989., 87., bilj. 69.; Branka MIGOTTI, "Neka pitanja ranokršćanske hagiografije srednje Dalmacije", *Arheološki radovi i rasprave*, XI., 1988., 151.-152. Šire o problemu: Lovre KATIČIĆ, "Vjerodostojnost Tome Arhiđakona i posljednji dani Solina", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIII., 1950.-1951., 111.-119.

znim prijepisima i redakcijama starih kronika, pomiješavši Slavene s Hrvatima, Hrvate s Gotima itd.

Tomina šutnja o saborima 925. i 928., kao i o dataciji Ivana Ravenjanina, doista jest indikativna, kako to drži N. Klaić; no, mislim da su razlozi toj šutnji mnogo benigniji od onih koje je autorica predložila: Toma nije datirao Ivana Ravenjanina jer doista nije znao kada je točno taj nadbiskup živio! Ne zaboravimo da je između njih dvojice vremenski hijat od pola tisućljeća, vrijeme u kojem je mnogo toga bilo prepušteno crkvenoj tradiciji ili usmenoj predaji. Uostalom, to što Toma ne navodi ime pape koji je poslao Ravenjanina (već samo neodređeno spominje njegovu titulu *summus pontifex*) nije u tog našeg kroničara izoliran slučaj.⁴⁴ Ipak, slažem se da je sabore iz 925./8. prešutio da bi potkrijepio svoje tvrdnje o metropolitanskoj vlasti splitske Crkve još od vremena Salone. No, to što prije 925. u Splitu nije bilo metropolita ne znači da nije bilo ni nadbiskupa, a nikako ne znači i da Ivan Ravenjanin nije postojao. I u našoj recentnijoj historiografiji javljaju se mišljenja da treba strogo razlučiti problem obnove nekih oblika crkvene organizacije neposredno nakon pada Salone od problema aproprijacije salonitanskog crkvenog prvenstva od splitskih nadbiskupa.⁴⁵ Prema mojem mišljenju, taj *privilegium dignitatis*, koji Toma shvaća kao metropolitansku vlast, odnosi se na nekakvo nominalno prvenstvo salonitansko-splitškog nadbiskupa koje je on imao pred ostalim dalmatinskim prelatima nakon pada Salone kao *primus inter pares*. Izravna posljedica tog prvenstva možda je i visok položaj koji splitski prelat zauzima na koncilu 787. Papinsko pismo arhiprezbiteru Ivanu iz 879. i konotacije koje ono sa sobom nosi, mogu se vrlo jednostavno objasniti - taj je Ivan iz 879. vjerojatno bio *locumtenens* biskupa, a tu je dužnost obnašao prije izbora /nad/biskupa Marina, a nakon smrti njegova prethodnika. Tako je to u jednoj popratnoj noti objasnio još Farlati, u čemu mu valja vjerovati.⁴⁶ To, dakako, nije bio prvi dodir dalmatinskog svećenstva i pape (ne zaboravimo pisma Grgura Velikog i misiju opata Martina), a ranije postojanje nadbiskupa u Splitu u međuvremenu je također dokazano (vidi *supra*).

M. Matijević-Sokol⁴⁷ misli da je Toma Arhiđakon, u želji da prikaže renovaciju »metropolije« kao proces databilan sedmim stoljećem, prilikom svog pomalo nespretnog kompiliranja svih poznatih mu zapisa o začetcima splitske crkvene organizacije postupio suprotno od svog tretiranja osobe Sv. Dujma (kojeg je »podvostručio«); dalo bi se, prema tome, zaključiti da je Toma dva (kronološki i formalnopravno zasebna) trenutka obnove prikazao kao jedan. Dok je već N. Klaić 1971. nedvojbeno utvrdila splitske sabore iz 925. i 928. kao nositelje predložka za Tomine konstrukcije,

⁴⁴ Tako, kada govori o nekanonskom posvećivanju trogirskoga biskupa Dese Makarelijeva od splitskog nadbiskupa Gaudija (HS c. XIX., 97.), Toma iz neznanja ili propusta uopće ne spominje ime pape koji je zbog rečenog postupka oštro reagirao protiv Gaudija. I ovdje je to samo *summus pontifex* (vjerojatno Eugen III). Ne bi bilo teško umnožiti te primjere.

⁴⁵ Neven BUDAK, »Pokršćavanje Hrvata i neki problemi crkvene organizacije«, *Starohrvatska spomenička baština: rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža* (ur. Miljenko Jurković, Tugomir Lukšić), Zagreb, 1996., 129.; M. MATIJEVIĆ-SOKOL, *Toma Arhiđakon*, 97.

⁴⁶ *Illyricum sacrum*, III., 78., nota c. Historicitet /nad/biskupa Marina potvrđuje Toma (HS c. XIII, 52), koji ga spominje kao suvremenika kneza Branimira i kralja Karla (Karlo III. Debeli); spominje ga i papa Stjepan VI. u svom znamenitom pismu ninskom biskupu Teodoziju iz 886./87. godine (CD I, 20-21), što odgovara Tominom datiranju. No, Marin se tad već spominje kao preminuo.

⁴⁷ M. MATIJEVIĆ-SOKOL, *Toma Arhiđakon*, 108.-109.

odbacila je (u nedostatku vrelâ) svaku mogućnost o nekom Ivanu iz VII. st. M. Matijević-Sokol, međutim, ostavlja otvorenom mogućnost da je lik Ivana Ravenjanina, onakav kakav je u Tome, odjek nepotpunih informacija (bilo tekstualnih ili usmenih) koje je imao o počecima splitskih crkvenih institucija (neovisno o tome je li to bio nadbiskup, biskup ili biskup koji se smatra nadbiskupom). Autorica ipak dvoji glede datacije tog »najranijeg« Ivana, smještajući ga okvirno u VII./VIII. st.⁴⁸

Dosadašnji su istraživači (posebice M. Barada, Lj. Karaman i N. Klaić) u svojim razmatranjima o Ivanu Ravenjaninu ponudili mnoge primamljive argumente i pronicljive zaključke; no svi su, što zbog nepoznavanja kasnije otkrivenih vrela, što zbog nepažnje, u svojim konkluzijama skrenuli na uopćene ili pre nagljene tvrdnje. Ovdje želim ponuditi jedan prijedlog u traženju konačnog rješenja, kojim se na Ivana iz Ravenne gleda iz posve novog kuta.

Kao jednu od premisa određivanju Ivanove datacije, prije svega valja upozoriti na njegov znakovit grad podrijetla - Ravennu. Činjenica da Toma prvog nadbiskupa definira kao Ravenjanina možda je najvažniji podatak koji nam vrijedni splitski kroničar donosi o toj, inače prilično tajnovitoj osobi.⁴⁹ Ravenna je, kao što je poznato, bila sjedište bizantskoga egzarha, što je i ostala sve do langobardskog osvajanja 751. Uopće veze Salone (kasnije Splita) i Dalmacije s Ravennom dobro su dokumentirane te je na njih upozorila već starija historiografija.⁵⁰ Možda najpoznatiji događaj koji apostrofiraju poseban odnos Ravenne i Salone možemo naći u Tominom izvještaju o salonitanskom nadbiskupu Maksimu.⁵¹ Taj je samozvani prelat posljednjih godina VI. st. optužen za simoniju (na čelo nadbiskupije došao je sumnjivim putem 592/93., usprkos protivljenju pape i svojih podređenih). Svakako je važno da je Grgur Veliki, pokušavajući riješiti nedoumice glede Maksimove legitimnosti, za arbitra u tom sporu imenovao ravenskog nadbiskupa Marinijana. Maksim se pred crkvenim autoritetima morao opravdati upravo u Ravenni, položivši prisegu *ante corpus beati Apollinaris*.⁵² Stoga je I. Nikolajević-Stojković bila na dobrom tragu kad je

⁴⁸ Budući da se iznosi podatak o Tominom poznavanju sastavaka Anastazija Bibliotekara (autora *Liber pontificalis*) i direktnom preuzimanju pojedinih epizoda (npr. misija opata Martina), teško je oteti se dojmu da autorica ipak u onom /nad/biskupu Ivanu iz 787. vidi, *mutatis mutandis*, Ivana Ravenjanina (tim više što znamo da je upravo Anastazije Bibliotekar preveo dio spisa Nicejskog koncila iz 787.). No, ozbiljan prigovor potonjoj pretpostavci našao bi se, između ostalog, u činjenici da Toma prvog prelata uporno naziva Ravenjaninom (o čemu opširnije vidi *infra*).

⁴⁹ Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb, 1995., 135.-137. također naglašava Ravenjaninovo podrijetlo važnim. Odbacuje mišljenje N. Klaić o metropolitu Ivanu iz 925. kao izvornom Ivanu Ravenjaninu, a navod o njemu kao papinskom legatu objašnjava Tominim anakronizmom. Dvoumi se, međutim, između proglašavanja Ivana legendom ili stvarnom osobom čije su zasluge preuveličane.

⁵⁰ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, 284.; G. NOVAK, "Nekoja pitanja iz istorije srednjevjekovnoga Splita", *passim*; M. BARADA, "Episcopus Chroatensis", 167. Ravenski nadbiskup Damjan (692.-708.) bio je Dalmatinac. O tome usp. *Liber pontificalis* (spis sastavljen po uzoru na mnogo poznatiji istoimeni rimski) Agnella iz Ravenne, gdje za Damjana (prema tradiciji tridesetsedmog ravenskog nadbiskupa) stoji: *Hic vero praesul ex Dalmatiarum fuit partibus*. Veze Salone i Ravenne uočljive su i u razmjeni dobara: sarkofazi salonitansko-bračke provenijencije (križ na pročelju bez ikakva drugog ukrasa) uvelike su izvoženi u Ravennu. Usp. Igor FISKOVIĆ, "Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXXV., 1981., 105.

⁵¹ HS c. VI., 27.-29.

⁵² Joško BELAMARIĆ, "The First Centuries of Christianity in Diocletian's Palace in Split", *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae*, III, Città del Vaticano-Split, 1998., 58., bilj. 8.

prije više desetljeća upozorila na solinski pečat egzarha Pavla i pretpostavila osnutak nadbiskupije oko 700.⁵³

Ravenna je kao civilno-administrativno i vojno središte bizantske sfere na Zapadu bila ključno uporište carske politike, a njezin je egzarh imao presudnu ulogu u svim relevantnijim zbivanjima u Italiji i šire (npr. ekspedicija egzarha Kalinika protiv Avara 599., akcije egzarha Izacija 626.-643. u konsolidiranju bizantske vlasti u Italiji). K tome je ravenski egzarh imao isključivo pravo potvrde izbora svakog novog pape, koje je na nj prenio bizantski car. Stoga je bio ključna figura, kako u odnosima pape i patrijarha, tako i u čisto političkim odnosima Istoka i Zapada.

Neki su naši povjesnici Ravenni čak pridavali toliku važnost da su je držali administrativnim, pa i crkvenim središtem kojem su gravitirali bizantski posjedi u Dalmaciji, a koje je taj položaj zadobilo *ad hoc* nakon pada Salone, zbog prevelike udaljenosti Konstantinopola.⁵⁴ Usprkos tim ponešto pretjeranim zaključcima, Ravenna je nedvojbeno imala veliku važnost za istočnojadranske gradove. Ta se važnost očitovala i polovicom VII. st., kada je car, u sklopu akcije konsolidiranja bizantske vlasti u Dalmaciji, u novoosnovani Split odaslao svog čovjeka, Ivana, poslanog dakako preko linije ravenškog egzarha.

»Kronološki neodređen, Ivan se gotovo gubi u maglici legende oduzimajući povjesniku čvršće uporište zaključivanja. Možda je u njoj, ipak, sačuvana zbiljska jezgra o nekom, поближе nepoznatom, došljaku iz Ravenne. Toma je mogao oviti kronološkom maglicom Ivanovo djelovanje, prikazati ga drukčijim nego što je, možda, uistinu bio, ali teško da je mogao sasvim izmisliti rane crkvene i ljudske veze između Ravenne i Splita niti je za to mogao imati valjana razloga.«⁵⁵

No, u kakvim je okolnostima došlo do Ravenjaninove misije? Konstantin Porfirogenet neumorno ponavlja da su Hrvati nakon dolaska na Balkanski poluotok priznali suverenitet istočnorimskog cara, što s obzirom na situaciju nastalu nakon bizantskog trijumfa nad Perzijancima i Avarima i ne mora biti neistinito.⁵⁶ No, u previranjima nastalima posljednjih godina Heraklijeve vladavine (arapska invazija, otpad istočnih pokrajina Carstva, sukobi ortodoksnih i monoteleta) vjerojatno se nije mogla ostvariti neka akcija na istočnom Jadranu, bilo crkvena bilo politička, koja bi imala iole trajnije rezultate. Stoga nam Ivana Ravenjanina valja tražiti u nešto kasnijim godinama, imajući na umu 751. godinu kao *terminus ante quem* za dolazak bilo kakva careva čovjeka iz Ravenne.⁵⁷

Prema pismima pape Grgura Velikog, navedeni događaj zbio se 26. kolovoza 599. Usp. L. KATIĆ, *n. dj.*, 106.

⁵³ Vidi bilj. 15.

⁵⁴ M. BARADA, "Episcopus Chroatensis", 161.-215.; Frane BULIĆ, *Izabrani spisi*, Split, 1984., 292. misli da u Dalmaciji političku upravu predstavljaju prokonzul i prefekt podređeni ravenškom egzarhu. U svakom slučaju dokumentirani su Jobin kao prefekt Ilirika 592. i Marcellin kao prokonzul Dalmacije 598.

⁵⁵ Tomislav RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997., 365.

⁵⁶ Georgije OSTROGORSKI, *Povijest Bizanta*, Zagreb, 2002., 52.-53. Za Porfirogenetove podatke o Slavenima usp. Božidar FERJANČIĆ, *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, II., Posebna izdanja SAN, 323., Beograd, 1959.

⁵⁷ Ako se prisjetimo da je Egzarhat zbog langobardskog pritiska *de facto* prestao funkcionirati još nekoliko desetljeća prije, taj *terminus ante quem* spušta se na prve godine VIII. st.

Na ovom je mjestu nužno opetovati podatak da je oko 717. godine *nepos* Velikog Severa bio aktivan. Ako je to doista bio Severov nećak, a ne unuk (kako većina istraživača vjeruje), a Sever je bio Ravenjaninov suvremenik, onda Severa, kao i Ravenjanina, treba redatirati u prvo ili drugo desetljeće druge polovice VII. st., ako ne i kasnije.⁵⁸ Još jednom upozoravam na činjenicu da ne znamo točnu godinu pada Salone i Severova djelovanja, ali iz Tomina djela znamo da su između pada Salone (vjerojatno 626.) i misije opata Martina (641.), kao i između te misije i useljavanja Salonitanaca u Palaču, postojali znatni vremenski hijati. Logično je, dakle, pretpostaviti da su Sever i Ravenjanin djelovali u Splitu pedesetih godina VII. st. Time se zapravo vraćamo na tradicionalnu, Farlatijevu dataciju Ivana Ravenjanina u razdoblje između oko 650. i 680. godine. Navedene se godine skladno uklapaju i u ekspediciju cara Konstansa II. (641.-668.), Heraklijeva unuka, koju je poduzeo 658. godine: pošao je u »Sklaviniju«, gdje je »mnoge zarobio i pokorio«.⁵⁹ U sklopu tog pohoda moglo je doći i do parcijalne obnove crkvene organizacije pod carskim okriljem.

Što se tiče stvarne povijesne pozadine moguće koordinirane akcije pape i cara u reorganizaciji crkvenog života u Dalmaciji, nju (usprkos naličju mnogo hvaljene akcije Ivana IV.) treba također tražiti u drugoj polovici VII. st.⁶⁰ Upitno je pritom je li papa uopće imao kakvu ulogu u *Renovatio Ecclesiae Salonitanae*, ali ako jest, vjerojatnije je da je to bio neki papa iz druge polovice stoljeća, a ne Ivan IV., bio on Dalmatinac ili ne. Ivan IV. nije bio u najboljim odnosima s Heraklijem i njegovim neposrednim slabim nasljednicima, koji su favorizirali monoteletizam. Ivanovi nasljednici Teodor I. (642.-649.) i Martin I. (649.-653.) proveli su svoje pontifikate u uzaludnoj borbi protiv monoteletskih patrijarhâ, bezrezervno podržavanih od cara; Martin I. čak je bio podvrgnut zlostavljanju od ravenškog egzarha zbog svoga otpora caru; suđeno mu je za veleizdaju i umro je u progonstvu na Krimu.⁶¹ Do kompromisa je došlo tek za pape Vitalijana (657.-672.), kojeg je car čak posjetio u Rimu 663. godine. Konstans II. bio je prvi car koji je posjetio Rim nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva. Obnovljeni sklad pape i cara (koji se djelomice ogradio od monoteletizma) te careva kontinuirana prisutnost u Italiji 662.-668. (a i njegova spomenuta balkanska ekspedicija 658.) mora da su bili pozadina nastojanjima oko obnove crkvenoga života u Dalmaciji. Do konačnog pomirenja cara i pape došlo je ipak tek 680., kada je na Carigradskom (VI. ekumenskom) koncilu monoteletizam svečano osuđen.

Postoji još jedna, nedavno u drukčijem kontekstu iznesena, potvrda da je upravo za Vitalijanova pontifikata i Konstansova vladanja u Dalmaciji konsolidirana crkvena

⁵⁸ Vjerojatnije je ipak da je riječ o Severovom unuku, jer se u denominaciji donesenoj u Luciusovoj cedulji spominje (...) *comes, Constantii filius et Magni Severi nepos*.

⁵⁹ G. OSTROGORSKI, *Povijest Bizanta*, 59.-60.

⁶⁰ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, 295., drži Ivana Ravenjanina izbjeglicom, koji je iz Ravenne pobjegao pred Langobardima 751., te stoga tu godinu uzima kao *terminus post quem* za utemeljenje Splitske nadbiskupije. S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune*, II., 77.-126. priklanja se mišljenju da je Ravenjanin u Split stigao 642.

⁶¹ G. OSTROGORSKI, *Povijest Bizanta*, 61. Martin I. iskoristio je *interregnum* između izbora dvojice egzarhâ da bi se uspeo na papinski tron bez carske potvrde. Konstans II. naložio je novoimenovanom egzarhu Olimpiju da uhiti papu. Olimpije je međutim iskoristio novonastalu situaciju da pokuša ostvariti vlastitu ambiciju za carskom krunom, što je prirodno završilo njegovom prijevremenom smrću 652. Novi egzarh, Teodor Kaliopa, ispunio je 653. carevu naredbu: jedan od preteksta za suđenje papi bila je navodna podrška koju je dao Olimpiju.

i politička situacija. Konzervator i povjesničar umjetnosti Radoslav Bužančić 2003. je, baveći se crkvicom Sv. Duha u Škripu na Braču, upozorio na njezin posvetni natpis, koji je datira upravo u to razdoblje:

*Salonitani et Epetiani cives Braciae, oppidum desolatum concorditer pro domicilio re-fabricant et Florus presbyter benedicendo dicat Vitaliano pontif. et Heraclio Const. Augusto.*⁶²

Salonitanci su, dakle, na Braču (najbližem refugiju) boravili još pedesetih i šezdesetih godina VII. st. Ne znamo, doduše, jesu li se izbjeglice vratili u Split pod Severom prije tog vremena, ili su se tek trebali vratiti, ali zato sada možemo s mnogo više preciznosti datirati Severa i Ivana Ravenjanina (okvirno 657.-668., a i kasnije). Gornja granica za uspostavljanje čvrstog bizantskog suvereniteta na Balkanu svakako je 678. godina, kad je car Konstantin IV. Pogonat (668.-685.) trijumfirao nad Arapima i primio pokorna poslanstva Avara i Slavena nastanjenih u nekadašnjem Iliriku.⁶³

Upozoravam na još jedan zanemaren, ali važan detalj glede odnosa Ravenne i Dalmacije: car Konstans II. godine 666. ediktom je dao autokefalnost Ravenskoj nadbiskupiji, izuzevši je od papinske jurisdikcije. Nadbiskup Mauro (648.-671.) primio je palij od cara osobno. Njegova nasljednika Reparata posvetila su tri njegova sufragana (!). Takvo je stanje potrajalo sve do 683., kad je Konstantin IV. Pogonat vratio Ravennu pod papinu jurisdikciju. Nedolazak dalmatinskih biskupa na crkveni sabor u Rim 680. g. često je tumačen kao znak njihove političke podložnosti Avarima ili Slavenima. No, to se može shvatiti i kao odjek samostalnosti ravenske Crkve, kojoj su dalmatinski biskupi bili vrlo skloni (ako ne i podložni).⁶⁴

Kao što je već primijećeno,⁶⁵ ništa od onoga što je Toma napisao o djelatnosti Ivana Ravenjanina u Splitu nije nemoguće: on je u nj upućen sa zadatkom da ponovno organizira Salonitansku nadbiskupiju; nakon dolaska transformirao je carski mauzolej u katedralu i posvetio je Blaženoj Djevici (kultu koji je tih godina doživio pravi procvat).⁶⁶ Stoga ne treba *a limine* negirati Tomine zapise kao neutemeljene. Kao što smo vidjeli, nema pravog povoda ni sumnji da je Ravenjanin dao prenijeti relikvije

⁶² Radoslav BUŽANČIĆ, "Quelques chantiers de construction du VIIe siècle aux environs de Salone, après la chute de la ville", *Hortus Artium Medievalium*, 9., 2003., 195.-196. Bila je to zapravo adaptacija negdašnjeg hrama božice Kibebe u crkvu. Kao što je već primijećeno (Vedrana DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 19.), podaci o ovakvim natpisima u Dalmaciji prije Luciusovih sabiranja u XVII. st. gotovo su unikum. Stoga su nam svake vijesti o njima višestruko dragocjene. Prve podatke o ovom (danas izgubljenom) natpisu donosi brački arhiprezbiter i kroničar Domnus de Cranchis (Dujam Hranković) u svom djelu *Braciae Insulae Descriptio*, napisanom 1405. O vjerodostojnosti toga prijepisa mnogo se raspravljalo, ali bez uspjeha. U recentnijim interpretacijama, pak, do izražaja dolazi opravdavanje njegova autenticiteta (usp. Radoslav KATIČIĆ, *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranog hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, 1998., 244.). Vidi *Legende i kronike* (ur. Vedran Gligo, Hrvoje Morović), Split, 1977., 209.

⁶³ Tematski je poredak u Dalmaciji uveden ipak tek pod Bazilijem I. (867.-886.).

⁶⁴ Usp. Lujo MARGETIĆ, "Društveni odnosi u Dalmaciji VII.-XI. stoljeća", *Rad HAZU*, 473., 1996., 47.-54. Pretisnuto u: *ISTI, Prikazi i diskusije*, Split, 2002., 88.

⁶⁵ N. BUDAK, *n. dj.*, 129.

⁶⁶ O štovanju Marije u Splitu pisala je najiscrpnije Marina MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, "Hagionimi srednjovjekovnog Splita", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 15., 1985., 286.-288. Ostavljam ipak otvorenom mogućnost da je Dioklecijanov mauzolej već mnogo ranije priveden kršćanskom bogoslužju (pri čemu se V. st. nameće kao najvjerojatnije), ne ulazeći u pitanje titulara i prvotne kultne namjene.

svetih Dujma i Anastazija iz ruina Salone u netom konsakriranu katedralu; te su relikvije mogle biti itekako važan ulog u naglašavanju važnosti splitske Crkve kao nasljednice Salone. Primarna nadbiskupova zadaća bila je reorganizacija crkvene hijerarhije; tek usputno moglo je doći do sporadičnih pokušaja misionarenja među Slavenima, odjeke čega možda možemo naći u pismima pape Agatona (678.-681.), nešto kasnijeg Ravenjaninova suvremenika.⁶⁷

Što se tiče nadbiskupova formalnopravnog statusa, bespredmetno je raspredati o Ivanu kao o dalmatinskom primasu. Sâm u polemiku oko toga pitanja započeo je još Toma Arhiđakon, prešutjevši iz ovog ili onog razloga uspostavu metropolije iz 925. godine. Ne znamo kakve su bile Tomine informacije o ingerencijama salonitanske Crkve prije osvojenja grada u VII. st. Toma je svoje možebitne nedoumice oko statusa salonitanskih prelata lakonski riješio pripisivanjem nadbiskupske (a time po njegovu viđenju i metropolitske) titule već sâmom Sv. Dujmu. Postoje, međutim, izvjesne indicije (kako dokazuje M. Matijević-Sokol) da je Arhiđakon bio upućen u nedosljednosti tituliranja salonitanskih prvosvećenika, a koje je, čini se, namjerice prešutio.⁶⁸ Činjenica je da nijedan salonitanski nadbiskup, usprkos nekim suprotnim tvrdnjama iznošenima posljednjih godina,⁶⁹ nije bio niti je mogao biti metropolit.⁷⁰ »Nadbiskupska čast-titula poznata je u Crkvi na Istoku već u IV st., dok se na Zapadu javlja tek od vremena pape Grgura Velikoga, kada se daje samo biskupima Ravene.«⁷¹ Metropolitska se čast u Dalmaciji prvi put javlja u X. st., naime upravo 925. godine. Prije tog vremena jedino je biskup sa sjedištem u *političkoj* metropoli mogao imati neko nominalno prvenstvo pred ostalima, iako vrlo ograničeno. Takvo su prvenstvo vjerojatno imali salonitanski nadbiskupi prije pada grada, kao i zadarski biskup prije sabora u Splitu 925.⁷² To se prvenstvo, ili »starješinstvo«, ogleda i 787.,

⁶⁷ Stjepan SAKAČ, "Ugovor pape Agatona i Hrvata proti navalnom ratu (oko god. 679)", *Croatia Sacra*, 1., 1931., 1.-84.

⁶⁸ M. MATIJEVIĆ-SOKOL, *Toma Arhiđakon*, 65.-72. Znakovito je da Toma Natała (582.-592.) naziva nadbiskupom, a njegova dalekog prethodnika Glicerija (474.-480.) samo biskupom. Prelate koji su živjeli između Glicerija i Natała ne spominje. Činjenica je da je Natała bio prvi salonitanski prelat kojeg je papa (Grgur Veliki u jednom pismu iz 592. g.) oslovio nadbiskupom. Osim toga, znamo da su se salonitanski biskupi sami smatrali nadbiskupima, što je možda odraz utjecaja carskog dvora i carigradskog patrijarha. Najraniji poznati nam slučaj da (lokalni) izvori jednog salonitanskog biskupa tituliraju nadbiskupom potječe s početka VI. stoljeća: Stjepan (510.-527.) se nerijetko u epigrafičkim izvorima upravo tako oslovljava.

⁶⁹ Jasna JELIČIĆ-RADONIĆ, "Mozaici Simferijevo Hezihijeve katedrale u Saloni", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38., 1999.-2000., 54., naziva salonitanskog nadbiskupa metropolitom na temelju preuveličane interpretacije jednog pisma pape Zosima Hezihiju iz 418. g. Isto pismo donosi i Farlati (*Illyricum sacrum*, II., 74.-78.). No, podaci koje donosi to pismo mogu se dvojako shvatiti. Daljnji autoričini argumenti za metropoliju (gabariti stolne crkve i njezin luksuzni interijer) neprihvatljivi su.

⁷⁰ R. KATIČIĆ, "Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae", 40.: »Titula nadbiskupa u dalmatinskim je gradovima vrlo stara i nije u starije doba bila vezana za metropolitansku vlast. Stoga vijesti o tome da su u Splitu i Dubrovniku od samog početka stolovali nadbiskupi nisu neistinite. Nema opravdanja jedino to, što se u tome poslije vidjela potvrda da su te crkve od samoga početka bile i sjedište metropolija. To međutim po svemu što znamo nije bilo tako.«

⁷¹ M. MATIJEVIĆ-SOKOL, *Toma Arhiđakon*, 65.

⁷² N. KLAIĆ, "Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije", 226. E. DYGGEVE, *Povijest salonitanskog kršćanstva*, 40., smatra sve salonitanske i splitske nadbiskupe metropolitama, pozivajući se na spomenuto pismo Hezihiju i na autoritet Ferde Šišića (v. bilj. 69.).

kad je u aktima ekumenskoga koncila u Niceji splitski nadbiskup po starješinstvu naveden ispred ostalih nazočnih dalmatinskih biskupa.⁷³

Postavlja se, međutim, pitanje kako ispuniti onu uočljivu lakunu između pretpostavljenog vremena Ravenjaninova djelovanja (sredina VII. st.) i 840. godine? Uz podatke o prelatima koje donose nadbiskupski katalozi možemo se u toj rekonstrukciji osloniti jedino na dvojicu neprijeporno dokumentiranih nadbiskupa: Martina iz oko 715.-717. i Ivana iz 787. Inače nam preostaju jedino analogije sa srodnim zapadnoeuropskim situacijama. J. Le Goff u tom smislu donosi posebno ilustrativne primjere: biskupske su stolice u ono turbulentno doba znale biti prazne i po nekoliko desetljeća, ili čak stoljeća.⁷⁴ Opravdano je pretpostaviti (i bez neprijepornih pokazatelja) da u takvom razvoju istočnojadranski gradovi ne bi bili izoliran slučaj. Daljnje analogije možemo povući sa kasnoantičkim i ranosrednjovjekovnim društvenim odnosima: vodeću ulogu u gradu imao je biskup (zahvaćajući i sekularnu sferu), a u konkretnom slučaju Splita možda i viđeniji potomci salonitanskog patricijskoga sloja.⁷⁵

Dalmatinska je Crkva u to vrijeme nedvojbeno bila vrlo bliska istočnoj Crkvi, što indirektno dokazuje plejada bizantskih svetaca i sanktorema štovanih po čitavoj Dalmaciji. Tu su zatim i relikti bizantskog prava, jezikoslovni elementi, neke arhitektonske i skulptorske forme itd. Čini se da je u dalmatinskim obalnim gradovima zapadni utjecaj počeo prevladavati tek nakon dovršetka kristijanizacije Hrvata i konačnog ustroja hrvatske države, a u svjetlu franačkih osvajanja.⁷⁶

IV.

Prvi je splitski nadbiskup, po svemu sudeći, u gradu razvio i znatnu graditeljsku djelatnost, kad je postalo nužnim adaptirati prostor nekadašnje kasnoantičke palače za religijske i profane potrebe relativno nabujalog stanovništva ranosrednjovjekovnoga grada. On je najvjerojatnije pronašao sve relevantnije prostore Palače u funkciji i pod krovom; jugoistočni kvadrant očito je bio u dovoljno dobrom stanju da primi funkciju nadbiskupskog prebivališta. Stoga se nije moglo u tom ranom razdoblju novim gradnjama intervenirati u prostornu dispoziciju još uvijek mahom po-

⁷³ Radoslav KATIČIĆ, *Uz početke hrvatskih početaka: filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Split, 1993., 28. O statusu Zadra, dalmatinske političke metropole, nemamo podataka, jer zadarski biskup nije prisustvovao koncilu. Tom /nad/biskupu Ivanu iz 787. danas se pripisuje sarkofag koji se nekad pripisivao Ivanu iz Ravenne. Usp. V. DELONGA, N. JAKŠIĆ, M. JURKOVIĆ, *Arhitektura, skulptura i epigrafika*, 40.-41., 68.-69. Šire o problemu sarkofaga vidi *supra*.

⁷⁴ Primjerice, u Bordeauxu od 675. do 814., u Chalonsu 675.-779., u Genevi 650.-833., u Arlesu 683.-794., u Aixu čak 596.-794., da navedemo samo neke primjere. Usp. Jacques LE GOFF, *Srednjovjekovna civilizacija zapadne Evrope*, Beograd, 1974., 63.-64.

⁷⁵ Alain ERLANDE-BRANDENBURG, *Katedrala*, Zagreb, 1997., spec. poglavlje "Biskup u antičkom gradu"; Lujo MARGETIĆ, "Društveni odnosi u Dalmaciji VII.-XI. stoljeća", *Rad HAZU*, 473., 1996., 47.-54. Pretisnuto u: ISTI, *Prikazi i diskusije*, Split, 2002., 450.-451.

⁷⁶ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba*, 70. Utjecaj običajâ istočne Crkve u Dalmaciji je sporo odumirao. Konačna pripadnost papinskoj jurisdikciji ostvarena je 928., iako je u političkoj sferi Bizanta Dalmacija ostala, uz prekide, sve do 1180. Još 1050., na vrhuncu reformnog papinstva, splitski se nadbiskup Dabral branio da ima ženu i djecu prema običaju istočne Crkve (*consuetudo orientalis ecclesiae*), na što se u Splitu imao puno pravo pozivati. Međutim, ipak je svrgnut. Usp. N. KLAJČ, "Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije", 223.

stojećih i funkcionalnih zgrada. No, postojala je zato mogućnost prenamjene nekih među njima ili izgradnje *ex nihilo* u prostorima na kojima nije bilo nikakvih podignutih struktura.

Najpoznatije ranosrednjovjekovne adaptacije u Dioklecijanovoj palači jesu crkva Sv. Lucije (kripta katedrale), crkva Sv. Tome (kripta malog, »Eskulapova«, hrama),⁷⁷ crkve interpolirane u stražarske hodnike nad četirima vratima Palače (Sv. Martin, Sv. Teodor, Sv. Apolinar, Sv. Anastazija), a odnedavno se vremenu aktivnosti Ivana Ravenjani na pripisuju i crkva Sv. Andrije *de Fenestris* (interpolirana u jedan *cubiculum* istočno od vestibula careva stana) te crkva Sv. Matije uz katedralu.⁷⁸ Potonju A Cutheis stavlja uz bok gradnji crkve Svetog Mihovila *in ripa maris*, koju je prvi nadbiskup dao podići uz zapadni zid Palače, na mjestu tadašnje uvale, po kojoj je dobila i naziv (danas Mihovilova širina uz Trg braće Radić (»Voćni trg«)). Arheološko istraživanje provedeno 1979. g. otkrilo je pod temeljima kasnije (karolinške?) crkve s pravokutnom apsidom raniju, jednobrodnu građevinu kvadratičnog tlocrta i skromnih dimenzija s polukružnom vanjskom apsidom. Prvotna je građevina bila 3,30 m udaljena od zapadnog zida Dioklecijanove palače. Apsida je bila vrlo široka, nastavljajući se gotovo posve direktno na istočni završetak perimetralnog zida. Pronađeni su zidni istaci koji su podržavali trijumfalni luk, a *in situ* otkriveni su i ostaci perforirane tranzene te oltarne menze, također datirani u prvu fazu izgradnje.⁷⁹ Arhitektura je, dakle, ostala u okvirima ranokršćanske tipologije. Time su Cutheisovi navodi arheološki potvrđeni.⁸⁰ Ujedno je otkopan i nemali broj ulomaka (u vidu spolija) pokretne spomeničke građe iz kasnoantičkog i srednjovjekovnog razdoblja, koji mogu baciti novo svjetlo na postantičku odn. ranosrednjovjekovnu fazu Palače i njezine neposredne okoline: čini se da se uokolo crkve Sv. Mihovila razvio sepulkralni kompleks, ili u vrijeme djelovanja prvog splitskog premeta, ili je to stanje zatečeno sredinom VII. st.⁸¹ Kult Sv. Mihovila u svo-

⁷⁷ Grobnica gotskog ratnika iz V. st. pronađena 1907. pod pragom crkve Sv. Tome upućivala bi na njezinu vrlo ranu kulturnu namjenu. Usp. Frane BUŠKARIOL, "Nalaz groba s nakitom kraj krstionice u Splitu", *Kulturna baština*, 19., 1989., 23.-27.

⁷⁸ Tomislav MARASOVIĆ, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split, 1994., 48. Netočno je uvriježeno mišljenje da je to mauzolej splitskih nadbiskupa. Usp. Ivan BASIĆ, "Crkva svetog Matije u Splitu - problemi oblika i funkcije", *Radovi studenata Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 2.-3., 2005., 103.-129., gdje se donosi ubikacija grobnih mjesta pojedinih nadbiskupa i šire razglaba o monumentalnom pejzažu najranijeg razdoblja ranosrednjovjekovnog Splita.

⁷⁹ Tomislav MARASOVIĆ, Mate ZEKAN, "Istraživanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila »na obali« u Splitu", *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 12., 1982., 115., 121.-123. A CUTHEIS, "De gestis civium Spalatinorum", Ioannes LUCIUS, *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelaedami, MDCLXVI, 383.-385.

⁸⁰ Na tu se temu ima još mnogo toga za reći. Moglo bi se, na primjer, dovesti u vezu gradnju crkvice Sv. Mihovila s odnosima Splitskana i Slavena – ako su Splitskani bili u mogućnosti graditi svoja kulturna mjesta *izvan* zaštitničkih zidina Palače, jesu li njihovi odnosi sa Slavenima bili već tako dobri da bi ovi mogli tako nešto dopustiti? Ne treba ipak zaboraviti da ranosrednjovjekovni Split nije nastao isključivo unutar Palače: još je od VI. st. dokumentirano postojanje naselja zapadno od Palače, o čemu svjedoče ostaci kasnoantičkih struktura i spolije uzidane u romaničke građevine, te ranokršćanski sklop Sv. Feliksa, koji se nalazio na mjestu današnje crkve Sv. Frane.

⁸¹ T. MARASOVIĆ, M. ZEKAN, *n. dj.*, 122. To grobište bi, *nota bene*, bilo *extra muros* novonastaloga grada! Usp. Vedrana DELONGA, "Hedonijev epitaf iz Splita – novi izvor za kasnoantičku prozopografiju" *Zbornik Tomislava Marasovića*, Split, 2002., 164.-166.

Sarkofag nadbiskupa Ivana (krstionica sv. Ivana)

Sarkofag priora Petra (peripter splitske katedrale)

joj zapadnomediteranskoj varijanti ishodište je imao u Monte Garganu, gdje se svetac navodno ukazao koncem V. st.⁸²

Pri svom djelovanju nadbiskup je usko surađivao sa salonitanskim patricijatom doseljenim u Palaču, poglavito s Velikim Severom, koji će Ravenjaninu darovati svoj dio nekadašnjih carskih apartmana za nadbiskupsku palaču. Sever će zadugo ostati u dobroj uspomeni građana Splita – kao njihov predvodnik i branitelj, ali i kao velikodušan donator Crkve. Njegov je rod ostao ugledan i u kasnijim godinama: oko 715. Severov je unuk (ili nećak) *comes*, i u Trogiru se odlučuje na pobožno djelo – popravak crkve Svete Marije *de Platea*, ostavivši tako budućim generacijama neprocjenjiv trag postojanja svoje obitelji.

V. Zaključak

Pokušavajući rekonstruirati – koliko je moguće – historijsku jezgru koja se krije iza škratih podataka koje donosi Toma Arhiđakon o prvom splitskom prelatu, ustvrdili smo da postoji više povijesno čvrsto utemeljenih kronološki i arheološki evidentiranih repera koji potvrđuju Ravenjaninov historicitet. Pritom smo problem promotрили iz više perspektiva: reinterpretacijom vjerodostojnijih nadbiskupskih kataloga, poveznicama Tomine kronike i znamenite Luciusove cedulje, rekontekstualizacijom zbivanja u nemirnom VII. stoljeću, otvaranjem posve novog problemskog aspekta (Ravenna kao polazište) i, konačno, utvrđivanjem važnosti pojedinih elemenata onodobnog arhitektonskog pejzaža za pobližu dataciju i koroboraciju Ravenjaninova djelovanja.

⁸² Frane BUŠKARIOL, "Marginalia uz crkvu sv. Mihovila u Splitu", *Kulturna baština*, 18., 1988., 17., 22

Venerabilis presul Iohannes. Historical John of Ravenna and the beginning of church organization in Split in the 7th century

Ivan Basić

Zagreb

Republic of Croatia

The 11th chapter of Thomas the Archdeacon's chronicle has a significant historiographic importance because of the information on the reform of ecclesiastical life in the Diocletian's palace after the fall of Salona. However, due to the missing chronological guidelines in the text, the time of that important event was impossible to determine precisely. Consequential dilemmas in interpreting this chapter were reflected in the historiographic conclusions with emphasized differences in approach. Some historians place this first ecclesiastical reorganization in central Dalmatia in the 7th century, while others set it at the end of the 8th century or in different periods of the 9th century. Attempts were also made to equate John of Ravenna with John, the first metropolitan bishop of Split from the first quarter of the 10th century. This work presents an overview of the earlier opinions as well as reinterpretation of Thomas's claims by taking into account several historical sources that were recognized long ago but were, in this context, insufficiently or inadequately examined. These historical sources include the archiepiscopal catalogues, memorial documents (the well-known *scheda* by Ivan Lučić), epigraphic sources (the inscription from Škrip on the island of Brač) and architectural and artistic monuments dated in the period of John of Ravenna's restoration. The question of Ravenna, an important political and ecclesiastical center and the archbishop's supposed place of origin presents itself as a completely new problem. The work aims at establishing the accuracy of Thomas the Archdeacon's claims by using certain analyzed narrative and other sources in affirming the historicity of the first prelate of Split.

Key words: Thomas the Archdeacon, John of Ravenna, Split, church organization, reorganization of ecclesiastical life